

biyat, siyaset ve fikir tarihinde dikkate alınması gereken önemli bir şahsiyettir.

Eserleri: *Nâdîde* (1891), *Hayal İçinde* (1901); *Hayât-ı Muhayyel* (1898), *Hayât-ı Hakikiyye Sahneleri* (1909), *Niçin Aldatırlarmış?* (1922); *Türkçe Sarf ve Nahiv* (üçüncü sene 1908, birinci sene 1910, ikinci sene 1910), *Türkçe Sarf ve Nahiv* (yeni başlayanlar için, 1910); *Kavgalarım* (1910); *Edebî Hâtıralar* (1935, Rauf Mutluay tarafından sadeleştirilerek *Edebiyat Anıları* adıyla yayımlanmıştır [1975]), *Siyasal Anılar* (aynı adla Rauf Mutluay tarafından sadeleştirilip bazı kısımları çıkarılarak neşredilmiştir [1976]). **Bazı tercümeleri:** Pierre Loti'den *İzlanda Balıkçıları* (1903), Leon Marillie'den *Hürriyet-i Vicdân* (İstanbul 1906), Anatole France'tan *Allahlar Susamışlardı* (1936), Tullio Murri'den *Kürek Cehennemi* (1936), Joseph de Guignes'den *Hunlar'ın, Türkler'in, Moğollar'ın ve Daha Sair Tatarlar'ın Târih-i Umûmîsi* (I-VIII, İstanbul 1923-1925), Leone Caetani'den *İslâm Tarihi* (I-X, İstanbul 1924-1927; ayrıca bk. *DİA*, VI, 544), Vilfredo Pareto'dan *Sosyalist Meslekleri* (1924), Emile Durkheim'den *Din Hayatının İbtidai Şekilleri* (I-II, İstanbul 1924), Yrjö Hirn'den *Sanâyi-i Nefisenin Menşeleri* (1925), Stuart Mill'den *Hürriyet* (1927), A. Lawrence Lowell'dan *İngiltere'nin Hükûmeti* (I-V, İstanbul 1927), Alfred Binet'den *Ruh ve Beden* (1927), Etienne Vacherot'dan *Demokrasi* (1931), Busbeke'ten *Türk Mektupları* (1939), Adolf Hitler'den *Kavgam* (1940), Arthur Koestler'den *Sovyet Efsanesi ve Hakikat: Kızıl Rusya'nın İç Yüzü* (1947).

BİBLİYOGRAFYA :

Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, İstanbul 1935, s. 379; a.mlf., *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1979,

s. 136-144, ayrıca bk. İndeks; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler: 1859-1952*, İstanbul 1952, s. 188, 199, 377; Ahmet Bedevi Kuran, *Hüseyin Cahit Yalçın Bey'e Açık Mektup*, İstanbul 1955; Hilmi Yücebaş, *Büyük Mücahit Hüseyin Cahit*, İstanbul 1960; Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, Ankara 1979, s. 108-111, 218, ayrıca bk. İndeks; Ömer Faruk Huyugüzel, *Hüseyin Cahit Yalçın'ın Hayatı ve Edebi Eserleri Üzerinde Bir Araştırma*, İzmir 1984; Hilmi Bengi, *Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı Olarak Hüseyin Cahit Yalçın*, Ankara 2000; Fatih Mehmet Sancaktar, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türk Aydınında Millî Egemenlik Düşüncesinin Gelişimi (1908-1924): Hüseyin Cahit (Yalçın) Örneği* (doktora tezi, 2005), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ÖMER FARUK HUYUGÜZEL

YALI

Çoğunlukla yazın oturulmak üzere deniz, nehir gibi su kenarlarında inşa edilen konut, sahil evi.

Kelime Yunanca **yalostan** (sahil) Türkçe'ye geçmiştir. Türk mimarisinde yalılar Haliç'te ve özellikle Boğaz'ın karşılıklı iki kıyısında (Anadolu ve Rumeli) yer alan, arazilerin doğal bitki dokusuna ve topografyasına uyumlu biçimde, ev mimarisinin geleneksel malzemesi sayılan ahşaba dayalı mimari tekniğinde inşa edilmiştir. Plan gelişimlerinde zaman zaman yabancı üslûp ayrıntıları görülsede Osmanlı ev yaşamına uygun düzenlemeleriyle bu ahşap yapılar halk arasında yalı diye adlandırılır. Yalılar uzun ve genelde iki katlı kütleleri, hareketli cepheleriyle suya dönük ve dışa açık, arkada yer alan harem bölümleriyle ise bağlı oldukları dar sokağa ya da yola yüksek duvarlarla kapalı, mahremiyetlerini koruyan yapılardır. Toplum kültürünün temel unsurlarından din ve inançlar yapının mimarisini de etkilemiştir. Türk evi

geleneginde olduğu gibi yalılar da harem ve selâmlık şeklinde iki bölümden meydana gelir. Başlangıçta harem ve selâmlık farklı kapılara sahip aynı bahçe içinde ayrı çatılar altındaydı. Harem hamamdan ayrı, ancak onunla bağlantılıdır. Mutfak ve erkek çalışanların odaları tamamen bağımsızdır. Hepsini yüksek bahçe duvarları çevreler. Bu düzen XVIII. yüzyılın sonuna doğru kısmen değişmeye başlamış, XIX. yüzyıldan itibaren haremle selâmlık yavaş yavaş tek çatı altına girmiştir.

Osmanlı sivil mimarisi çerçevesinde değerlendirilen ve Haliç ile Boğaz kıyılarında XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyılın ortalarına kadar inşa edilen yalılara rastlanmaktadır. Üsküdar Kavak Sarayı, Topkapı Sarayı'nın sahil kesiminde Sinan Paşa Köşkü, Serdâb Kasrı, Mermer Köşk, Sepetçiler Kasrı ve Yalı Köşkü kıyıda erken tarihli sahilсарay ve öncü yalı örnekleridir (bk. SAHİLSARAY). XVIII. yüzyılda kimliğine kavuşmaya başlayan Boğaziçi'nde karşılıklı iki kıyı boyunca yalılar sıralanmıştır. Yalılar, plan açısından tek yapı toplulukları olmanın dışında arkalarında yer alan küçüklü büyüklü koruları, çeşitli pavyonları ile bir kompleks özelliği taşıyarak âdeta doğal park görünümüne dönüşmektedir. Yalı kelimesi XIX. yüzyıla kadar konak ve kasır sözcükleriyle eş anlamlı olarak sultan ve yakınları, saray erkânı ve zengin tüccar sınıfı tarafından yaptırılmış, genelde yazın ailece göç edilip oturulan konutlar için kullanılmıştır. Bu mekânlara göçme aileler için bir tören, tekrarlanan bir ritüel havasında gerçekleşirdi.

Ahşap malzeme ile inşa edilen yalıların zaman içerisinde ihtiyaçlar doğrultusunda ve yangınlar sonucu ortadan kalkmadan önce şekil değişikliğine uğramaları doğaldı ve yapıldıkları dönemin modasına, bulundukları semtlere ve ait oldukları kişilerin zevklerine göre farklı mimari karakterler taşımaktaydı. Mütevazî ölçülerde olsalar bile küçük birer sarayı andıran bu yalılar beyaza ya da aşı boyası renginde boyanırdı. Boğaz'da herkesin istediği yere yalı inşa etmesine devlet izin vermezdi. Yoğun yapılaşmanın görüldüğü XVIII. yüzyılda Lâle Devri'nde devlet ricâli, halk, tüccar ve gayri müslimler toplu halde, fakat ayrı ayrı yerlerde otururdu. Sultanlarla devlet ricâli Beşiktaş, Ortaköy ve Kuruçeşme'yi tercih ederdi. Bâbüâli erkânı için Bebek, İlmiye ricâli için Rumelihisarı, gayri müslimler için Arnavutköy yoğun yerleşim yerleriydi. Yeniköy, Tarabya ve Büyükdere'de çoğunlukla yabancı uyrukluların ve sefâretlerin yazlık konutları, Kireçbur-

Thomas Allom'un Said Paşa Yalısı'nı tasvir eden gravürü (Robert Walsh, *Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor*, London 1840, I, lv. 35)

nu-Büyükdere arasında sefâret tercümanlarının ve Rumlar'ın, Sarıyer'de ise orta halli Türkler'in yalıları bulunurdu. Türk sivil mimarisinin bütün özelliklerini yansıtan bu yalıların ortak özelliği üst katların direkler üzerine yerleştirilmiş çıkmalarla âdetâ denize doğru uzanmasıdır. Alt katlarında Malta taşı veya mermer döşeli bir taşlıkla ona açılan aydınlık odalar vardır. Buradan geniş ve yayvan, genelde ahşap merdivenlerle ikinci kata çıkış sağlanırdı. Merdivenler bazan iki kat arasında bir sahanlıktan ikiye ayrılır, bazan da çift yönlü başlayarak sahanlıktan sonra tek yönlü devam ederdi. Denizin üzerine çıkmışçasına duran üst katta geniş sofalar, yatak odaları ile kabul, oturma ve hazine odaları, kütüphaneye yer alırdı. Son derece aydınlık olan bu odaların tavanlarına sanatkârane oymalar, nakışlar bir minyatür gibi işlenmiştir. Pencereler de çiçekli bezemeli kapaklarla örtülürdü. Odaların içerisinde yüklük, çubukluk, kavukluk, testilik, peşkirlik, lambalık denilen irili ufaklı dolaplar bulunurdu. Yerlere Mısır hasırları serilir, üzerlerine geniş halılar yayılır; kanepe, koltuk, sedir ve mermer konsollara oturtulmuş büyük aynalar yerleştirilirdi. Kristal avizeler, duvar saatleri, yağlı boya tablolar da bu kompozisyonu tamamlayan öğelerdi. "Lebideryâ (su boyu evleri) diye adlandırılan bu yalıların özgünleşen mimari detaylarında doğayı yaşama katan ince hesaplar ve her şeyden önce organik malzeme uyumu ve estetik üzerinde durulurdu. Su sesinin daha yakından duyulabilmesi için odalara, sofalara küçük havuzlarla fısıkyeler yerleştirilir, böylece mistik bir ortam sağlanırdı. Kayıkhaneler, deniz hamamları ve balıkhaneler de bu yalıları tamamlamaktadır. Hizmetlilere ait odalar, mutfaklar bahçenin bir köşesinde kara tarafına yapılırdı.

XVIII. yüzyılda Osmanlı sultanı ve saray erkânının tarihi yarımadaдан Boğaziçi kıyılarına yönelmesiyle Boğaz kıyılarında görülmeye başlanan sahilsaraylarla aynı anda saray çevresiyle ilişkisi olanların da aileleri için aynı nitelikte evler inşa ettirmeleri Boğaziçi kıyılarına ilgiyi arttırmıştır. Yalılar, daha çok II. Mahmud dönemi öncesinde yapılmış ahşap sahilsaray geleneğini devam ettiren, devletin ileri gelenlerinin ve zengin tüccarların yaptırdığı büyük küçük mekânsal düzenlemeleriyle Boğaziçi'nin özgün dokusunu oluşturmuştur. Aslen ana plana sadık kalınmakla birlikte XVIII ve XIX. yüzyıllarda karşılaşılan mimari ve iç mekân düzenlemelerindeki farklılaşmalar Boğaziçi konutları içinde belirginleşen detayları meydana getirmiştir.

tir. Avrupa yakasında Boğaz yerleşiminin başlangıcı kabul edilen Beşiktaş'ta ilk başlarda Kazancıoğlu, Civan Kapıcıbaşı ve Cağaloğlu yalıları vardı. XVIII. yüzyılın başında Kuruçeşme sahilinde hatırlarda kalan Muhsinzâde Yalısı yer alırdı. Günümüzde restore edilen bu yapı butik otel olarak hizmet vermektedir.

XIX. yüzyılda Dolmabahçe Sarayı'nın inşasıyla birlikte mimari tasarım ve üslup ayrıntılarında Batı'dan esinlenen, neo-klasik üslûbun bütün öğeleriyle donanmış -Batılılaşmış- bir yalı ve konak yapıları inşa edilmiştir. Yapı malzemesi olarak mermerin tercih edildiği bu gösterişli kâğıt yalılar geleneksel Osmanlı saray mimarisinden mimari proje, mekân bölümlemeleri, tefriş ediliş biçimleriyle ayrılmaktadır. Batı etkisinde ancak içinde yer aldıkları dönemin Osmanlı zevkini yansıtan düzenlemeleriyle dikkat çekmektedir. Boğaz su yolu üzerinde bulunan yalı mimarisinde, İstanbul'a XIX. yüzyılın başlarından itibaren hâkim olmaya başlayan neo-klasik etki dış cephe tanziminde ve çıkmalarda kuvvetle vurgulanmıştır. Böylece klasik dış cephe Batı'dan gelen öğelerle bozulmaya yüz tutmuştur. II. Mahmud dönemi yapıları olarak adlandırılacak bu grup yapı düzenlemelerinde kullanılan mimari üslûp barok ve ampir (empire) karışımı yeni bir üslûbun habercisidir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Ortaköy'de eskiden gayri müslim yalıları bulunurken bu dönemden itibaren müslümanlara ait yalıların sayısı artmış, Defterdarburnu ile Kuruçeşme İskeleyi arasında gayri müslim yalıları zaman içinde yerlerini vükelâ yalılarına bırakmıştır. Evliya Çelebi XVII. yüzyıldaki vükelâ yalılarını şöyle sıralamaktadır: Baltacı Mahmud Paşa, Safiye Sultan, Ekmekçizâde Ahmed Paşa, Cağaloğlu Mehmed, Kara Hasanoğlu, Nakkaş Paşa. Daha sonra yapılan Tırnakçı Yalısı bölgenin en büyük ahşap yalıydı ve uzun yıllar Esmâ Sultan ve ardından Seniha Sultan tarafından kullanılmıştır. Kaptan Paşa, Edhem Paşa, Nâile-Nazime sultanlar, Mazlum Paşa, Şeyhülislâm Cemâleddin Efendi yalıları aynı sahil çizgisinde bulunan ve I. Dünya Savaşı'na kadar ayakta duran yalılardır. Arnavutköy burnuna doğru yer alan Kalimaki, Muruzi, Karatodori, Düzoğlu, Muzurus, Hançerlioğlu yalıları buralara XVIII. yüzyıldan itibaren yerleşmiş Eflak ve Boğdan beylerine aittir. Arnavutköy Akıntıburnu'nda ilk yalı Hasan Halife yalıdır; ardından burası mîrî arazi şeklinde kamulaştırılmış ve Hasbahçe olmuştur. 1860'lı yıllarda yıkılan Halilpaşazâdeler'in yalıları da Akıntıburnu'ndaydı. Arnavutköy'den Bebek koyuna dönen yerde Beyhan Sultan Sahilsaray'ından sonra Köçeoğlu Yalısı 1791'de inşa edilmiş ve 1940'larda yıkılmıştır.

Küçük Bebek'te şeyhülislâm ve ulemâ yalıları bulunmaktaydı. Bebek'te Atâullah Efendi, Dürrizâde ve Hekimbaşı yalıları, Ârifî Paşa yalı ve korusu bölgenin en büyük yapılarıydı. Hâşim Paşa Yalısı tam burundaydı ve yolu aşarak denize kadar uzanıyordu. Yolun hemen devamındaki Yılanlı Yalı da haremlik ve selâmlığı ile XVIII. yüzyılın büyük yalıları arasında sayılıyordu. Zamanla ahşaptan kâğıre dönen ve ardından taş malzeme ile inşa edilen Boğaz yalıları içinde Rumelihisarı-Baltalimanı arasında olanlar dikkat çekicidir. Tophane Müşiri Zeki Paşa, Telgraf Nâzırı Hasib Paşa ve Ali İhsan Paşa yalıları bu güzergâh üzerindeydi. Baltalimanı Camii'nden sonra Boyacıköy'e kadar Ermeni ve Rum yalıları yer almakta, yalıların bahçeleri dik ve setler şeklinde yükselmektedir. Önlerinde rıhtımları vardır. Rıhtımların altındaki tonozlu kısımlarda yalıların ulaşımını sağlayan kayıklar duruyordu. Boyacıköy'den sonra Emirgân'a doğru yalılar arazileri ve kapladıkları kullanım alanı bakımından büyük ölçekteydi. Özellikle Mekke şeriflerine ait, bugün Kültür Bakanlığı'na bağlı Şerifler Yalısı aynı zamanda bir yol yalıdır; Ka-

Büyükdere sahilindeki yalıları gösteren XX. yüzyıl başına ait bir kartpostal

Göksu
deresinin
kenarındaki
yalılar
gösteren
XX. yüzyıl
başına ait
bir kartpostal

radağ beyinin yalısı ve Mısırlı İsmâil Paşa'nın eski pembe yalısı da bu grup içinde bulunmaktadır.

İstinye koyu Boğaz'ın en güzel doğal oluşumlarından biridir. Koya girince ilk yalı Hüseyin Hilmi Paşa'nın, kâğır büyük yalı ise Deli Fuad Paşa'nındır. Ardından sırasıyla IV. Murad zamanında Emîrgüne Yûsuf Paşa'ya verilen İstinye körfezindeki bağ ve yalısı gelir. Paşanın idamı üzerine yalı ve arsası Şeyhülislâm Abdullah Vassâf Efendi ailesine geçmiştir. İstinye burnunda Kabûlî Efendi, Afif Paşa ve Büyük Reşid Paşa'nın kızlarına ait yalılar sıralanmaktadır. Bu yalıların büyük bir kısmı III. Ahmed zamanından kalma eski sahilhânelerin yerine yeniden yapılmıştır. Bu sebeple ilk plan düzenlerinin nasıl olduğu bilinmez. İstinye kıyısı boyunca devam eden dar cepheli, sıra halinde, iskele çıkmazlarıyla kesilmiş Rum yalılarının sayısı yirmi otuz kadardır ve bazılarının içi barok dönemi yansıtan duvar resimleriyle bezelidir. Yeniköy Köybaşı bölgesinde XIX. yüzyılın ikinci yarısına ait Şehzade Burhâneddin veya Ahmed Münir Paşa Yalısı (günümüzde Erbilgin Yalısı), Cezayirliyan, Kuyumcuyan, Allahverdi, Selim Melhame ve Evyenidis yalıları sıralanmaktadır. Bu yalıların hemen önünden yeni yapılmış dar yol patika halinde Kalender'e uzanır. Burada Sultan Ahmed Camii müteahhidi Kalender Çavuş tarafından inşa edilen Kalender Yalısı bulunur. Günümüze taştan yapılmış haliyle gelen yapı askerî dinlenme tesisi olarak kullanılmaktadır ve 1870 yıllarında Sultan Abdülaziz'in emriyle mimar Sarkis Balyan'a yaptırılmıştır. Kalender'den gelen patika yol Tarabya Düzoğlu Yalısı ve Fenerli Bey Yalısı'na kadar devam ederdi. Çayırbaşı diye adlandırılan ve Büyükdere'ye uzanan bölgenin yalıları Mavrokordato, Mavroyeni, İpsilanti ve Muruzi ailelerine aitti. Zamanla bu yalılar ve arazileri Alman, Rus, Fransız ve

İngiliz sefâretlerine geçmiş ve yazlık sarayları olmuştur. Bugünkü Alman Sefâreti'nin yerinde Sultan II. Mahmud zamanında Tarabya Kasrı mevcuttu. Daha kuzeyde Büyükdere'de Boğaz suları bir körfez genişliğine ulaşır. Yabancılar ve elçilikler tarafından sayfiye yeri olarak kullanılan Belgrad Ormanı XVIII. yüzyıldan sonra oturulamaz hale gelmiştir. Bunun üzerine elçilikler Büyükdere'de vadi girişindeki evlerde önceki kira ile kalmış, daha sonra devamlı ikametgâhlar temin ederek Boğaz'ın bu uç noktalarına yerleşmiştir. Günümüzde hâlâ Büyükdere'deki Rus ve İspanyol sarayları yazlık konut halinde işlev görmektedir. Yabancı görevlilerin tercih ettiği Tarabya ve Büyükdere XIX. yüzyılda zengin Ermeni ailelerinin yerleşim yeri idi. Gayri müslim yerleşmelerinin bulunduğu mekânlarda yalılarda belirgin özellikler dikkat çekmektedir. Hepsisi derinlemesine inşa edilmiş sağlam yapılarıdır. Dış cepheleri gri-bej veya gri-mavi tonlarında, gösterişten uzak renklerdeydi; pencere ya da kapı kasaları ise beyaz boyalıydı. Büyükdere sahil evle-

ri doğrudan denizin üstünde yer almazdı; yol yalıları tarzındaydı ve deniz tarafı geniş bir rıhtımla çevriliydi. Rıhtımların ucundaki deniz hamamları yalıların tamamlayıcı dış öğeleriydi ve dönemin bir ayrıntısı- nı meydana getiriyordu.

Anadolu yakasında büyük önemli yalılar Paşabahçe'den başlar. İlk yalı Sâib Molla'ya aittir. Evliya Çelebi'ye göre Hezarpare Ahmed Paşa'nın sahilсарayı İncirköy'dedir. Semte Paşabahçe adını veren de bu yalıdır. XIX. yüzyılda Tefvik Paşa ve Tâhir Paşa yalıları büyük bahçeleriyle dikkat çekmektedir. Anadolu yakası yalılarında kırsal karakter daha kuvvetli hissedilmektedir. Çubuklu koyundaki dört yalı Rifat Paşa, Hıdiv Abbas Paşa, Münir Paşa ve Halil Eldem yalılarıdır. Çakalburnu'nda Keçeci-zâde Fuad Paşa Yalısı yer alır. Kanlıca Fenerburnu'na kadar Şeyhülislâm, Kezûbî, Mektûbî Ali Bey yalıları gelir. Bu yalıların bahçeleri katlı setler halinde arka yola kadar yükselmektedir. Kanlıca Fener hizasında Râsim Paşa ve Âsaf Paşa yalıları bulunur. Arkadan devam ederek uzanan merdivenli yol kıyıda yalılar arasına kadar iner. Kanlıca Meydanı'ndan itibaren görkemli yalılar kıyı boyunca dizilmiştir. Bunlar Yahyâ Efendi, Saffet Paşa, Nevres Paşa, Nâzım Paşa, Kadri Paşa yalılarıdır. Kanlıca kıyısındaki bir diğer yalı Yağcı Hacı Şefik Bey'e aittir ve 1905 yılında Cemile Sultan Sarayı'nın yerine "art nouveau" tarzında yapılmıştır.

XVII. yüzyılda en görkemli koy olarak kabul gören Kanlıca'nın güneyindeki Mihrabat koyu Şeyhülislâm Bahâî Efendi Yalısı ile meşhurdur. Daha sonraları koyun tam ortasına Vecîhî Paşa Yalısı inşa edilmiştir. Bu yalının bahçesi ve korusu Mihrabat tepelerine kadar uzanmaktaydı. Bahâî bur-

Sarıyer'de
Ahmed Afif
Paşa Yalısı

YALI

nunda Bahâî Efendi'nin sarayı yerine yapılan, denize taşkın, çinili ve olağan üstü kalem işleriyle kaplı odaları ile İstanbul'un en güzel yalılarından biri kabul edilen İhtisab Ağası Kör Tahsin Efendi'nin çiftte yalıları ve deniz köşkü Boğaz'ın tanınmış yapılarıdır. Küçük Kanlıca'da Hekimbaşı Sâlih Efendi Yalısı daha ziyade çiçek bahçeleri ve limonlukları ile meşhurdur. Yalı mimarisinin çok bozulmasına karşın çiçek bahçelerinde yetiştirilen karanfil, gül ve türlü meyveler bu bölgede daha sonra oluşacak seralara öncülük etmiştir.

Anadoluhisarı kıyılarında Marki Necib Bey yalısı (günümüzde Demirören Yalısı) ve Amcazâde Hüseyin Paşa Meşruta Yalısı bulunmaktadır. 1699'da inşa edilen Amcazâde Yalısı, Boğaz'da ve belki de İstanbul'daki en eski ahşap binadır. İyi zamanlarında deniz kenarında 80 metrelik cephesi, yirmi odalı harem binası ile anıtsal bir görünüme sahipti. Yapıdan bugün ancak temel kalıntıları ile divanhâne olarak adlandırılan "T" şeklindeki kısım ayakta kalmıştır (bk. AMCAZÂDE HÜSEYİN PAŞA YALISI). Anadoluhisarı kıyılarında bu yalının hemen yanında yapımı 1792'de tamamlanan Zarif Mustafa Paşa Yalısı (günümüze selâmlığı kalmıştır), Yâsinci ve Hasan Paşazâdeoğlu Ahmed Bey, Abdi Bey ve Sâbık Vâlide Sultan Kethüdâsı Necmi Efendi yalıları sıralanmaktadır. Bu yalılar içinde XVII. yüzyıldan kalma yaldızlı ve havuzlu divanhânesiyle Amcazâde Hüseyin Paşa ve iç mekân bezemeleriyle Zarif Mustafa Paşa yalıları dönemin önemli yapılarıdır. Yâsinci Yalısı iç bezemeleri bakımından daha sadedir.

Küçüksu-Göksu Sahilsarayını geçince Kıbrıslı Yalısı, İsmâil Paşa ve Server Paşa yalıları, Abud Efendi ve bugün Rahmi Koç'a ait Kont Ostrorog Yalısı, Mustafa Fâzıl Paşa'nın 1870'lerde yaptırdığı Cemile Sultan Sarayı orantılı ve uzun cepheleriyle Kandilli sahilinde yer almaktadır. Vaniköy'e doğru Mühürdarzâdeler'in yalısı, bölgeye adını veren Vanî Efendi Yalısı, Nâfiz Paşa Yalısı en eski Vaniköy yalılarıdır. Mimar Alexandre Vallauray tarafından yapılan Serasker Rızâ Paşa Yalısı'nın sadece selâmlığı kalmıştır. Mahmud Nedim Paşa Yalısı, İbrahim Bankoğlu Yalısı adıyla da bilinir. Koni biçimindeki ahşap kuleleriyle Boğaz'ın Anadolu yakasında farklı dış mekân tasarımı ve mimari detayları ile dikkat çeken yapıyı Osmanlı Devleti'nin Viyana sefiri yaptırmıştır. Bir dönem Kızılay tarafından Hemşireler Yurdu olarak kullanılmıştır.

Çengelköy'e doğru yalılar seyrekleşir. Uzunca bir boşluktan sonra Morali Seyyid

Küçük Kanlıca'da
Hekimbaşı
Sâlih Efendi Yalısı

Ali Efendi Yalısı ve 1750 yıllarına tarihlenen Çifte Köçeoğlu Yalısı döneminin baş eseri olarak Çengelköy sahilinde yer almaktaydı. Beylerbeyi sahilinde ise 1783 tarihli Sâdullah Paşa Yalısı günümüze harem dairesiyle gelebilmiş nadir bir dönem yapısıdır (bk. SÂDULLAH PAŞA YALISI). Beylerbeyi ve Havuzbaşı iskeleleri arasında Selim, Mehmed ve Ali paşalara ait yalılar yer almakta, Prenses Fatma, Hasib Paşa, Debreli İsmâil Paşa yalıları eski İstavroz bahçeleri önünde sıralanmaktadır. Hasib Paşa Yalısı selâmlık, mâbeyin ve harem dairelerinden oluşan, deniz üzerinde 80 m. uzunluğunda cephesiyle İstavroz Sarayı bahçelerindeki en büyük değil de planı bakımından en ilginç yalılarından biridir (bk. HASİB PAŞA YALISI). Üsküdar Paşalimanı öncesinde Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa, Fethi Ahmed Paşa, Arapzâdeler yalıları ile Paşalimanı bitişiğinde Hüseyin Avni Paşa Yalısı mevcuttur. Bu bölgelerde Üsküdar'a yaklaştıkça eskiden yapılan sahilisaraylarla karşılaşılır. Mihrimah Sultan Sarayı bunlardan biridir. Şemsi Paşa'ya doğru Direkli Yalı, biraz önünde Kapitan Paşa'nın yalısı, buradan sonra Şerefâbâd Köşkü ile Salacak ve İhsâniye kıyılarına ulaşılır. Bu kıyılarda anılan sahilisaraylardan hiçbiri günümüze kadar gelmemiştir.

Boğaziçi yalıları asma kat üstünde denize doğru çıkmalı esas kattan oluşan iki katlı plan tipleriyle dikkati çeker. Çıkma- lar ahşap konsollarla desteklenir, zemin kat odaları servis alanlarıdır. Yer döşemelerinde genellikle Karadeniz'den getirilen kalaslar kullanılmıştır. Odalar daima aydınlık ve ferahdır. Önemli kişilere ait yalılarda renkli kalem işi bezemeler ve nakışlarla tavan ve duvarların boyandığı görülür. I. Dünya Savaşı'nın sonu eski su boyu yaşamının da sonunu hazırlamıştır. Toplumsal yıkım ve değişimler, mülk sahibi ailelerin

ekonomik zorluklar çekmesine ve yalılarına bakamaz hale gelmesine yol açmıştır. Bu durum karşısında sahilisaraylar ve yalıların büyük çoğunluğu mülkiyet ve kullanım değişikliklerine uğrayarak yapılaşma amaçlarından ve plan şekillerinden uzaklaşmış, bir kısmı yanarak zaman içinde yok olmuştur.

İstanbul'da Boğaziçi yalılarının yanı sıra günümüze örnekleri ulaşmamakla beraber Haliç'te, Eyüp çevresinde ve Kadıköy'den Bostancı'ya kadar uzanan güzergâhta da yalılar vardı. Ancak bu yalılardan hemen hemen hiçbir örnek günümüze ulaşmamıştır. Eyüp'te 1681'de Turhan Sultan adına inşasına başlanan yalı daha sonraları Vâlide Sultan Yalısı diye şöhret bulmuştur. Mudanya'da deniz kıyısında İstanbul etkisiyle XIX. yüzyılda bazı yalılar inşa edilmiştir. Günümüzde Yalı mahallesi olarak tanınan bölgede yer alan yalılar içinde en önemlisi Mütareke'nin imzalandığı yalıdır. İstanbul sur içinde de Yalı mahallesi vardır. Bugün denizden içeride kalan bu yerde zamanımıza ulaşan yapılar görülmez. Amasya'da Yeşilirmak boyunca sıralanan ve bugüne kadar gelen bir dizi konut kendilerine has düzenleriyle nehir kıyısını süsleyen yalılar olarak dikkati çekmektedir.

İzmir'de su boyu kenar yerleşimi İstanbul dışında kendine özgü mimari detayları ile ortaya çıkan farklı bir tipoloji oluşturmaktadır. Karşıyaka, Alsancak, Konak, Karataş, Valikonağı, Küçükaly, Göztepe, Güzelialı kıyılarında çoğu iki katlı, simetrik, dengeli, ikinci katları ahşap çıkmalı sıra evler İzmir tipi yalı evlerini teşkil eder. İzmir yalı evleri İstanbul yalı evlerinden farklıdır. Bu farklılık önce tercih edilen malzeme kendine gösterir. Çünkü İzmir yalı evleri taştan ve mermerden yapılmıştır. Sadece üst kat seyir cumbaları ahşaptır. Ancak çıkma balkon ve çatı saçaklarında-

ki ahşap işçilikler ele alındığında bezeme özelliği olarak ince bir zevkin örneklerini ortaya koydukları görülür. İç mekân düzenlemeleri de kendine özgü detaylarla İstanbul yalılarından ayrılır. İzmir yalı evleri deniz üzerinde değildir. Önlerinden geçen dar yol sebebiyle yol yalıları sınıflaması içinde yer alır. Denizle yalıların bağlantısı iskelelerle sağlanmaktadır. Her yalının bir iskelesi, deniz kameryesi ve deniz hamamları bulunmaktadır. İzmir bölgesinde denize kıyısı olan mahalleler için de yalı kelimesi konut anlamı dışında tanımlayıcı fonksiyonunda kullanılır; Karşıyaka Yalısı, Alsancağ Yalısı, Göztepe Yalısı gibi. Günümüze İzmir yalılarından örnek olarak pek fazla bir şey kalmamıştır. Özellikle 1922'deki büyük İzmir yangını bu yapıları da yok etmiştir. Bu kâgir yapıların yalıdan ziyade sahil konakları diye adlandırılması daha doğrudur.

BİBLİYOGRAFYA :

Mehmed Ziya, *İstanbul ve Boğaziçi*, İstanbul 1336, I-II; Sedat Hakkı Eldem, *Boğaziçi Anıları*, İstanbul 1979; Hüsamettin Aksu – Feryal İrez, *Boğaziçi Sefarethaneleri*, İstanbul 1992; Cahit Kayra, *İstanbul Mekânlar ve Zamanlar*, İstanbul 1990, s. 122-181; a.mlf., *Mekânlar ve Zamanlar: Bebek*, İstanbul 1993; a.mlf. – Erol Üyepazarcı, *İkinci Mahmut'un İstanbul'u: Bostancıbaşı Sicilleri*, İstanbul 1992; a.mlf.ler, *Mekânlar ve Zamanlar: Kandilli, Vaniköy, Çengelköy*, İstanbul 1993; Orhan Erdenen, *Boğaziçi Sahilhaneleri*, İstanbul 1993-94, I-IV; Mehmed Rebii Hatemi Baraz, *Beylerbeyi*, İstanbul 1994, I-II; a.mlf. – Zeynep Demircan, *Çengelköy'de Tarih*, İstanbul 2004; G. V. İnciyan, *Boğaziçi Sayfiyeleri* (haz. Orhan Duru), İstanbul 2000; Doğan Kuban, *Ahşap Saraylar: Kaybolan Kent Hayalleri*, İstanbul 2001; a.mlf., “Yalılar”, *DBİst.A*, VII, 417-422; Tuna Köprülü, *İstanbul'daki Yabancı Saraylar: Foreign Palaces in İstanbul* (trc. Betsy Göksel), İstanbul 2005; M. Tayyip Gökbiğlin, “Boğaziçi”, *İA*, II, 671-692; Necla Arslan, “Sahilsaraylar”, *DBİst.A*, VI, 409-410; İstemi Nalbantgil, “Eski İzmir'de Deniz Banyolan”, 2006 (www.celebi.gezini.com).

A. FULYA ERUZ

YALIM, Mehmet Hayrullah Tâcettin (1885-1954)

Rifâî şeyhi,
dinî eserler bestekârı ve şair.

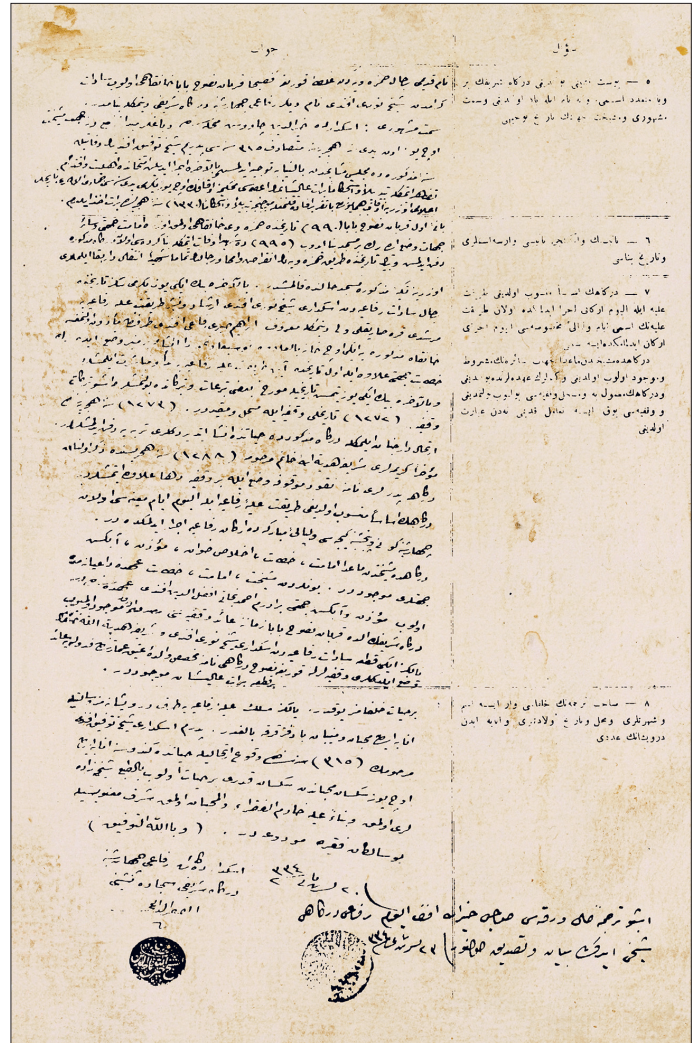
Kendi ifadesine göre 8 Safer 1303 (16 Kasım 1885) tarihinde İstanbul Üsküdar'da doğdu ve orada yaşadı. Üsküdar'da Çarşamba Tekkesi de denilen Kurban Nasuh Rifâî Tekkesi şeyhi Nûriefendizâde Tevfik Efendi'nin oğludur, “Şeyhoğlu” diye tanınır. Üsküdar'da başladığı öğrenimini Ravza-i Terakkî Mektebi, Toptaşı Askerî Rüşdiyesi ve Üsküdar Mülki İdâdisi'nde de-

vam ettirerek idâfiden mezun oldu. 1899'da Rûsûmat Emaneti Muhâsebe-i Tahrirât Kalemî'nde göreve başladı. 1897'de İstanbul'a gelen Medine meşâyihinden Rifâîzâde Seyyid İbrâhim Efendi'ye intisap etti ve 1904'te seyrûsülûkünü tamamlayarak Rifâî hilâfeti aldı; taç ve hırka giydi. 1899'da babasının vefatı üzerine aynı yıl Meclis-i Meşâyih tarafından Kurban Nasuh Rifâî Tekkesi şeyhliğine vekâleten getirilmesinin ardından imtihanla bu tekkeye şeyh tayin edildi (1909); tekkenin imâmet ve hitâbetiyle de görevlendirildi, bu vazifeleri tekkelerin kapatılmasına kadar devam etti (1925).

Dayısı Seyyid Nûrizâde Mehmed Hulûsi Efendi'nin yanı sıra 17 Kasım 1914 tarihinde Ahmedîye ve Süleyman Paşa camilerindeki derslerine devam ettiği Hoca Sâlih Nâzım Efendi'den icâzet alan Mehmet Hayrullah, Hoca Hicrî Efendi'den Farsça, Zarîfî Ahmed ve Üsküdarlı şair Talat beylerden aruz ve edebiyat dersleri aldı. İb-

nülemin Mahmud Kemal ve Cemâleddin Server Revnakoğlu onun Aziz Mahmud Hüdâyî Âsitânesi'nde zâkirbaşılık yaptığını kaydetmişlerse de Sadettin Nûzhet Ergun, bir süre Hüdâyî Âsitânesi'nde zâkirbaşılık yapan Nazifbeyzâde Hayrullah Ze-kâî Efendi ile Hayrullah Tâcettin Efendi'nin İbnülemin tarafından karıştırıldığını söyler. Hayrullah Efendi sonraları Rûsûmat Dairesi'nden Defter-i Hâkânî'ye geçti ve Defterhâne Kuyûd-ı Kadîme Kalemî'nden emekliye ayrıldı. Kendi mezun olduğu Ravza-i Terakkî Mektebi'nde ve Üsküdar'daki bazı okullarda yıllarca muallimlik yaptı. 7 Ekim 1954 tarihinde Üsküdar'da vefat etti.

Şiirleri, ahlâk ve tasavvufa dair eserleri, dinî besteleriyle de bilinen Mehmet Hayrullah tarih, edebiyat ve musikide geniş bilgi sahibiydi. Şiirlerinde “Tâc” mahlasını kullanmış, bahar aylarında bahâriyyeler ve nevrûziyyeler yazıp dostlarına dağıtmayı âdet haline getirmiştir. Dinî mû-

M. Hayrullah
Tâcettin
Yalim'in
kendi
el yazısı ile
biyografisi
(Sadık Albayrak,
Son Devir
Osmanlı
Ülmesi,
V, 254)